

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г. С. СКОВОРОДИ
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Вчені Національної академії наук України

*Мирослав
Володимирович
Попович*

Біобібліографічний покажчик

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г.С.СКОВОРОДИ
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Вчені Національної академії наук України

*Мирослав
Володимирович
Попович*

Бібліографічний покажчик

(до 80-ліття від дня народження)

Друге видання (доповнене)

Київ – 2010

УДК 01:1

ББК 91.9:87 (Попович)

П 58

Попович Мирослав Володимирович

П 58 Біобібліогр. покажч. / укладач О.Є.Лукашук; авт. вступ. ст. П.Ф.Йолон. – К., 2010. – 32 с. – (Сер.: “Вчені НАН України”), друге видання, доповнене.

У цьому покажчику репрезентуються праці відомого українського вченого, академіка НАН України, Заслуженого діяча науки і техніки, доктора філософських наук, професора, педагога, фахівця у галузі культурології, логіки та методології науки, історії української культури, директора Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, завідувача відділу логіки та методології науки Інституту Мирослава Володимировича Поповича.

Для фахівців, науковців, викладачів, аспірантів, студентів вузів, усіх, хто цікавиться проблемами філософії.

© О.Є. Лукашук, укладання, 2010

© П.Ф.Йолон, автор вступ. ст., 2010

© Київ 2010

ЛИЦАР ІСТИНИ І МОРАЛЬНОСТІ

Народна мудрість стверджує, що життя прожити – не поле перейти. У правомірності цих слів переконаєшся щоразу, коли випадає доля познайомитися з життєвим шляхам неординарної особистості і подивитися, як епоха вибирає особистість, а особистість змінює епоху.

Мирослав Володимирович Попович, вісімдесятиріччя від дня народження якого нині відзначають філософське, соціокультурне і гуманітарне наукове співтовариство, широка громадськість країни, належить до тієї когорти людей, учених суспільствознавчого профілю, яким випала непроста і, разом з тим, щаслива доля жити й працювати в історичну епоху крутих поворотів у розвитку українського суспільства. Починаючи з другої половини минулого століття наша країна пережила низку переломних періодів, коли докорінно змінювалися основні характеристики суспільного буття і національної свідомості, а водночас – буття і свідомість особи. Вони набували нових рис: внаслідок краху одноосібної тиранії з'явилися перші віддушину, що вселяли заманливі надії на вільний соціальний, національний, культурний і духовний розвиток. Та, встигнувши набрати повної сили і незворотного суспільного надбання, п'янкий дух свободи зазнав нещадного придушення. Країна знову поринула в густі сутінки економічної, політичної і культурної стагнації, духовного і морального знедолення.

На щастя, для всього існує своя межа. Багаторічний процес повсюдного занепаду дістав свого логічного завершення. Викликана нездоланими за тих умов передусім економічними труднощами, так звана перебудова знайшла вихід у закономірному краху "суспільства розвинутого соціалізму", зникненні "нової історичної спільноти – великого радянського народу" та штучно збитої "світової соціалістичної системи". Для України відкрилася епоха стрімких перемін і нового відліку часу – епоха утвердження незалежності, демократичного розвитку, докорінної трансформації усіх сфер суспільного буття, національного і культурного відродження. Процеси відбувалися і відбуваються складно, суперечливо, з неодноразовими відкочуваннями назад. Кожний крок уперед дається з великими труднощами і напруженням сил. Тягар минулих парадигм все ще помітно сковує суспільну свідомість і психологію народу. Країна і далі перебуває в стані пошуку свого історичного шляху і місця у світовому устрої.

Розглядаючи творчий шлях і кар'єрні стежки Мирослава Поповича, щоразу переконаєшся в слушності слів Гегеля, який афористично визначив філософію як епоху, схоплену думкою. В наукових працях М.В.Поповича, в їх змісті, в тематичній та ідейній спрямованості як у краплі води віддзеркалюються всі особливості нашої новітньої історії, котрі як віхи позначають пройдені нелегкі дороги. Трансформуючись у різнопланові виміри особистості, вони стають разом з тим примітними віхами її творчості, духовного зростання і суспільно значущої діяльності. Саме тому наукова біографія М.В.Поповича являє собою яскравий приклад органічного поєднання визначних творчих досягнень і високої громадсько-політичної активності. Його людська натура вилилася в неподільному служінні істині, яка повинна дати відповіді на гострі виклики сучасності, та у відданості високій моральності, котра є вирішальним виміром людських чеснот всіх і кожного.

М.В.Попович народився 12 квітня 1930 року в м.Житомирі. Батьки були вчителями мови. З 1930 року працювали в школі № 1 м.Ізяслава на Хмельниччині. В цій же школі розпочав навчання і Мирослав. Але вибухнула війна, яка круто змінила долю родини і завдала непоправних втрат. Батько пішов на фронт і загинув у бою з фашистами, захищаючи столицю України. Мати з двома малими дітьми вимушено залишилася в окупованому місті. Мирославу випало

заспати всіх жаків панування фашистського режиму на рідній землі: повсюдні каральні дії, арешти і розстріли. Мати – підпільниця, в душі – постійний страх за її долю, страх за себе і молодшого брата, у відчуттях – дошкульний голод, неопалене помешкання... По війні сім'я переїхала в м. Народичі, що на Житомирщині, де проживав його дід. Тут Мирослав закінчив середню школу і в 1948 році поступив на відділення логіки філософського факультету нині Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка.

Вибір спеціальності, яка визначила сенс усього життя, не був випадковим. Виростаючи в інтелігентній родині, де панував високий інтелектуальний дух, Мирослав з дитячих років долучився до серйозної літератури і виробив у собі смак до розмірковувань, глибоку жагу до знань; у ньому зачав "черв'ячок" допитливості до всього незвіданого та таємничого. Реалії воєнних і повоєнних років породили нестримне бажання збагнути суть навколишнього світу, зрозуміти світ, в якому жив юнак, та пояснити причинно-наслідковий ланцюг пережитих подій, з'ясувати хоча б для себе сенс людського життя. Таким устремлінням найповніше відповідали філософія і логіка, з зачатками яких він познайомився ще в школі.

Здобувши в 1953 році університетську логіко-філософську освіту і отримавши диплом з відзнакою, М.В.Попович вирушає на роботу до середньої школи села Золотий Потік, що на Тернопільщині, – викладати історію, яка не була для нього базовим фахом. Можна було б подумати, що тут мало місце звичайне собі непорозуміння, якби не був відомим дуже простий факт: на той час професіональні філософи і логіки не були затребувані. В середніх школах філософію, зрозуміло, не викладали, а логіку незабаром було вилучено з навчальних програм. У вищих навчальних закладах до викладання філософії допускали тільки ідеологічно "загартованих" і політично перевірених людей. Такими здебільшого були віддемобілізовані політпрацівники, випускники партійних шкіл і в найкращому випадку – уцілілі вихідці з лав червоної професури. Зрозуміло, до жодної з цих категорій М.В.Попович на той час не належав.

Показавши себе з якнайкращого боку, Мирослав Володимирович невдовзі стає директором школи, докладаючи неймовірних зусиль до забезпечення в ній нормального педагогічного процесу в складних господарських умовах, за відчутної нестачі вчительських кадрів, наявності некомплектності підручників і навчального приладдя, обмеженої навчально-методичної бази. Але ніщо не минає даремно. Роки, віддані школі і дітям, збагатили його духовно, цінним практичним педагогічним і організаційним досвідом, котрий багаторазово прислужувався йому в подальшому житті і праці.

Пропрацювавши три роки директором школи, М.В.Попович в 1956 році вступає до аспірантури Інституту філософії НАН України і відтоді на все життя лишається його працівником. Після аспірантури він працює молодшим науковим співробітником, ученим секретарем інституту, старшим науковим співробітником, виконує обов'язки завідувача відділу методології, методики і техніки конкретно-соціологічних досліджень, завідувача відділу логіки і методології науки. З грудня 2001 року Мирослав Володимирович очолює Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Тут він здобув свої наукові ступені, професорське й академічні вчені звання, створив солідний науковий доробок, який приніс йому світове визнання, згуртував навколо себе творчий колектив науковців, здатний розв'язувати найскладніші проблеми науки. За свою успішну діяльність заслужив високих державних нагород і авторитетних наукових премій, міжнародних відзнак.

Ще працюючи сільським учителем і відаючись вихованню дітей, Мирослав Володимирович не втрачає інтересу до логіки і філософії, серйозно зацікавлюється сучасною зарубіжною філо-

софією, що було в тих умовах цілком закономірно. Вільно володіючи іноземними мовами, що на той час було неабиякою рідкістю, він читає багато (точніше стільки, скільки це було можливим для сільського інтелігента того часу) книжок з французькомовної літератури, знайомлячись з немарксистськими філософськими течіями й філософськими поглядами західних мислителів. Навчаючись в аспірантурі, молодий учений почав спеціалізуватися у філософській галузі, яка тоді називалася "критикою сучасної буржуазної філософії". Вибір такого профілю філософських досліджень був на той час цілком закономірним і виправданим. І не тільки тому, що цього вимагали панівні ідеологія і політична система. Суть справи полягала в тому, що, по-перше, офіційна філософія була доценту задогматизована і наскрізь заідеологізована. Вона була штучно втиснута в прокрустове лєнінсько-сталінське ложе і оголошена єдино науковою, а тому вкрай звузила проблемне поле філософських досліджень і не лишала жодної шпарини для свободи творчості. Для допитливого розуму вона не могла стати відправною базою філософської рефлексії. Більшою мірою адекватну постановку проблем, що відповідали духові часу і стимулювали філософське мислення, можна було віднайти в лоні зарубіжної філософії, котру іменували не інакше, як буржуазною. По-друге, долучитися до обговорення проблем, що їх порушували західні мислителі, і ввести в науковий обіг здобутки світової філософії, було можливо за тих умов лише у формі критики. Виробилося навіть специфічне філософське ноу-хау, що характеризувало пошукову методику тогочасної радянської філософії. Її можна передати такою схемою, за якою дослідник формулює: буржуазний філософ говорить те-то і те-то, обґрунтовує його так-то і так-то, але це все неправильно, бо не відповідає марксизму-лєнінізму. Але при цьому між рядками можна було також прочитати, що саме ортодоксальна марксистсько-лєнінська ідеологія не відповідає світовим реаліям, бо ігнорує проблеми, що їх висувують потреби суспільно-історичної модернізації. Тому за радянських часів багато українських і російських філософів, котрі здобули ім'я в науці, починали саме з критики сучасної буржуазної філософії, розширяючи і збагачуючи проблематику досліджень.

"Критичний" для Мирослава Поповича період, котрий був періодом становлення його як ученого, початком його наукової кар'єри, періодом пошуку свого місця у філософії, припадає на 1957–1964 роки. У ці роки він пише і публікує чимало великих і малих праць, присвячених критичному аналізу деяких філософських концепцій, що мали помітний вплив на Заході. Серед них – два монографічних дослідження: "Похід проти розуму" (1960 р.) та "Проти сучасних критиків марксистського матеріалізму" (1964 р.). Першу з цих книг було підготовлено на основі кандидатської дисертації, захищеної в 1960 році. Автор присвятив її критичному розглядові відомих концепцій французького ірраціоналізму (зокрема, Анрі Бергсона, Ле Руа, Жана-Поля Сартра, Альберта Камю, Габрієля Марселя, Жака Марітена, Тейяра де Шардена, Жоржа Матісса, Моріса Мерло-Понті та ін.), в яких відтінялися актуальні проблеми, що хвилювали людство.

Сам дослідник називає ці праці з сучасного погляду незрілими. Але це правильно лише частково. По-перше, вони є незрілими не більше, ніж початкові публікації будь-кого із авторів і на будь-яку тему. По-друге, відповідно до вищезгаданої методи автор автентично висвітлює зміст концепцій і поглядів великого кола персоналій, розкриває її зв'язок з соціальними реаліями і з філософською традицією, знайомить широку творчу громадськість зі справжнім станом філософської думки за рубезем, звичайно, звертаючи увагу на їх невідповідність марксистсько-лєнінській ідеології. Як для початківця це вже чимало. Характерним прикладом того, як застосовували згадану методику, може бути виклад у книзі поглядів правих соціалістів: "Праві

соціалісти не раз заявляли, ніби соціалізм сумісний як з матеріалізмом, так і з релігією. Відстоюючи думку про неможливість існування "чистої" соціалістичної ідеології, лідери правих соціалістів твердять, що єдиною вимогою до соціаліста є не засліплювати себе догматичною вірою, завжди апелювати до розуму" (с. 4). Автор, звісно, як і годилося, називає цю позицію переспівом ревізійоністських концепцій ірраціоналізму. Однак допитливому читачу, який має змогу сам усе обміркувати і зробити свій висновок, стає зрозуміло, що справжнім критерієм виправдання соціальної системи є її відповідність принципам раціональності.

Працюючи над осмисленням ідей, що їх висувала світова філософія, М.В.Попович починає все більше й більше зосереджувати свій пізнавальний інтерес на актуальних проблемах логіки, методології та філософії науки, що поставали у зв'язку з бурхливим розвитком математики і природознавства середини і другої половини двадцятого століття. Цьому, безперечно, сприяла і так звана хрущовська відлига, яка помітно послабила ідеологічні зашморги. Для М.В.Поповича починається період наукової зрілості, коли він позиціонує себе самодостатнім дослідником, який здатен творчо аналізувати реалії, що складаються в науковому пізнанні і в соціальній практиці, вбачати в них актуальні філософські проблеми, висувати їх і вирішувати.

Велику роль у реалізації творчого потенціалу Мирослава Поповича відіграв прихід у 1962 році до Інституту на посаду директора видатного філософа П.В.Копніна – одного з ініціаторів наукового напрямку, орієнтованого на ліберальну раціоналістичну традицію. В Інституті філософії утворилася група науковців, що зосередилася на розробці проблем логіки наукового пізнання. Перший резонансний підсумок цієї роботи – видання колективної праці "Логіка наукового дослідження" (1965 р.). Одним із відповідальних редакторів і керівників авторського колективу був М.В.Попович. Праця відзначалася тим, що в ній засобами формального і концептуального аналізу досягається реконструкція наукового дослідження як логічно послідовного процесу, відстежується рух пізнавального процесу від генезису проблеми і формування емпіричної бази через різні ступені абстракції до вищих рівнів синтезу та структуризації знання – наукової теорії, системи наукових теорій, наукової картини світу.

При цьому вчений продуктивно застосовує методологічний потенціал діалектики, однак не примітивізованої і вульгаризованої, а діалектики, виробленої і презентованої представниками класичної німецької філософії, зокрема І.Кантом, Г.-Ф.-В.Гегелем, а також раніше замовчуваними працями К.Маркса, насамперед ранніми. У цій книзі М.В.Попович зачіпає малодосліджену на той час проблему становлення, функціонування та розвитку наукових теорій, глибоко досліджує їх сутнісні характеристики, такі як формальна правильність, досвідна перевіряльність та змістова істинність, межі розвитку наукових теорій, форми їх прояву та способи визначення. Незабаром він видає окрему працю "Про філософський аналіз мови науки" (1966 р.) і на її основі 1967 року захищає докторську дисертацію. Спираючись на логічний доробок представників Віденського гуртка, праці Г.Фреге та Б.Рассела, М.В.Попович поглиблює поняття мови науки і адекватніше пристосовує його до відображення процесів математизації та кібернетизації природознавства, все ширшого використання математичних і логічних формалізмів у науковому пізнанні в цілому. Він застосовує синтаксичний підхід (в логічному розумінні слова) до з'ясування природи логічних труднощів, що виникали в математиці та природознавстві, і розглядає методи, якими можна послуговуватися для їх усунення.

Доробок українських філософів стає помітним не тільки в Радянському Союзі, а й за його межами. У зв'язку з цим в середині 60-х років з'являється бренд "Київська філософська школа". Принагідно слід зазначити, що його виникнення ні тоді, ні пізніше не пов'язувалося з успіхами

якогось одного, окремого філософського напрямку в якійсь конкретній установі, як дехто схильний вважати. Його поява символізувала, що на філософській карті Радянського Союзу з'явився ще один центр, де пульсує творча, жива думка. Терміном "Київська філософська школа" виокремлювались і підсумовувались наукові досягнення, окрім згаданого, і в деяких інших філософських напрямках досліджень, зокрема в розробці філософських питань природознавства, історії української філософії та національної культури, перші результати в галузі конкретної соціології, до становлення якої як академічного наукового напрямку Мирослав Володимирович доклав чималих зусиль, тощо. Однак визначальна роль у започаткуванні феномена піднесення української філософської думки того часу, поза всяким сумнівом, пов'язана з іменами П.В.Копніна та М.В.Поповича.

Проблеми логіки наукового пізнання, методології та філософії науки стоять у центрі дослідницьких інтересів М.В.Поповича протягом багатьох років. За цей період він сам, а також разом з колективом науковців, котрий він очолює, виношує і реалізує низку науково-дослідних проєктів. Їх результати, що стали широко відомими вітчизняній та зарубіжній науковій громадськості, мали непересічне значення для розвитку філософської думки в Україні. Вони дістали втілення в десятках наукових праць – журнальних і збіркових статтях, колективних та індивідуальних монографіях. Серед усього різноманіття особистих публікацій М.В.Поповича помітним явищем були його монографії "Логіка і наукове пізнання" (1971 р.) і, особливо, "Філософські питання семантики" (1975 р.). Першорядна важливість названих книг полягає в тому, що в них здійснюється глибокий логіко-методологічний аналіз якісних зрушень у науці ХХ століття, виражальних засобів та категоріальних форм наукового мислення, мовних картаків теоретичного знання. У них здійснено систематичний виклад логічної теорії значень мовних виразів як правильно побудованих послідовностей знаків у системі будь-якої, природної чи штучної, мови. У контексті логічної теорії значень розглядаються природна мова і її виражальні можливості, роль мовних знаків в інтелектуальних операціях, співвідношення мови і думки, "мовне мислення", семантика етнічних мов. Як мови формалізованої, з'ясовуються характеристики мови логіки і смисл її законів, логічних функцій, побудови семантик окремих, зокрема модальних, логічних числень, оцінюється методологічний потенціал семантики "можливих світів". Значна увага приділяється мові науки, семантиці наукової теорії та її тверджень, факту та висловлювань, що його фіксують, співвідношенню "мови спостереження" з теоретичною мовою, абстракції і об'єкта. У завершальній частині автор долучається до розробки теорії логічного доказу. Висунуті ідеї і гіпотези обґрунтовуються на матеріалах наук фізико-математичного циклу. Книга задовольняла інтереси вдумливих читачів різного наукового профілю і була прихильно зустрінута науковим співтовариством.

У кожній науці запропоновані новації мають необхідним чином поширюватися і здобувати своє визнання. У сфері математичних і природничих наук учений мусить належно обґрунтувати своє нововведення, переконати в його істинності своїх колег і наукове співтовариство. У соціогуманітарних науках, окрім цього, вчений повинен переконати в правильності і доцільності запропонованих ним новацій також широку громадськість, а за радянських часів – віднайти способи залагодження своїх стосунків з компартійними органами, з владою. У середовищі українських філософів і тих учених із конкретних наук, які творчо працювали над осмисленням проблем, що їх висувала сучасність, діалог відбувався на принциповій основі неупередженості і взаємопорозуміння. Що ж до взаємовідносин з публічною владою, то ситуація складалася напружена і загрозна.

Компартійна влада, м'яко кажучи, не любила і не сприймала оригінальних новаторських досліджень, вважаючи їх небезпечними для комуністичної ідеології та існуючого ладу. Вона пильно стежила за роботою гуманітаріїв і рішуче боролася за "чистоту" марксизму-ленінізму. За свої філософські новації провідні науковці Інституту філософії (до них належав і М.В.Попович) зазнавали гострих ідеологічних нападок та політичних звинувачень, різних форм переслідувань і тиску. В цьому партійним органам "успішно" допомагали окремі ортодоксальні філософи. Ті часи вже проминули, однак сьогодні було б гріхом не пом'янути серед особливо завзяятих із таких "помічників": директора Інституту історії партії при ЦК КПУ І.Д.Назаренка, завідувача кафедри філософії Д.Х.Острянина, професорів Ф.Ф.Єневича та О.В.Шугайліна з Київського держуніверситету, професора Г.М.Логвина з Української сільгоспакадемії, завідувача кафедри філософії В.І.Войтенка з Київського політехінституту, доцентів М.С. Пастуха і М.К. Скудара з Вищої партійної школи при ЦК КПУ. Вони постійно виступали в партійній пресі і писали листи-доноси до ЦК КПУ, вимагаючи рішуче засудити ревізіоністів і провідників буржуазної філософії в країні. М.В.Поповичу закидали відступ від принципу партійності в науці, запозичення з Заходу позитивістської проблематики, пропаганду антинаукової ідеї множинності істини (так трактувалася ними логіко-семантична проблема істинності багатозначності некласичних логічних формалізмів), відхід від ленінської теорії відображення і критерію практики тощо. То були для тих часів тяжкі звинувачення, які тягли за собою серйозні неприємні наслідки. Цим пояснюється наявність парадоксу, котрий полягав у тому, що нова тематика і її розробки насправді далеко виходили за межі марксистсько-ленінської філософії, в багатьох аспектах суперечили їй, однак науковцям, захищаючись, доводилося заперечувати це, доводити і публічно заявляти, що вони працюють у межах діалектичного матеріалізму.

Незважаючи на важкий партійно-ідеологічний пресинг, теоретичні розробки в галузі логіки, методології та філософії науки тривали, розширювалися і поглиблювалися. Наприкінці 60-х і на початку 70-х років вони вилилися в академічний логіко-методологічний рух, що об'єднував учених з багатьох галузей – основ математики і кібернетики, теоретичної фізики і біології, філософської і формальної логіки, згодом – нетрадиційних структуралістських лінгвістики та культурології. Здійснювалися спільні розробки, проводилися спільні семінари, теоретичні конференції, симпозіуми. На них відбувалося ґрунтовне обговорення загальної міждисциплінарної логіко-методологічної проблематики, яка рівною мірою зацікавлювала всіх. М.В.Попович, котрий після переходу П.В.Копніна на роботу в Москву в 1968 році очолив відділ логіки наукового пізнання (надалі його назва змінювалася), стає однією з провідних постатей цього руху. Він здобуває науковий авторитет у радянській академічній науці і визнання в світових логіко-методологічних колах. У цей період яскраво проявляється його талант організатора науки. Завдяки цьому Київ виступив науковим і організаційним центром проведення переважної більшості Всесоюзних симпозіумів з логіки, методології та філософії науки. В 1971 році М.В.Поповича обирають членом керівного органу Відділення логіки, методології і філософії науки Міжнародного союзу історії та філософії науки. Він виступає активним учасником і одним із організаторів міжнародних конгресів з цієї проблематики, як член Радянського Національного Комітету бере активну участь у підготовці і проведенні V–VII Всесвітніх філософських конгресів.

Трансформаційні процеси, що розгорнулися в Радянському Союзі в другій половині 80-х років, створили нові історичні реалії. Для України вони завершилися здобуттям державної незалежності і створили сприятливі передумови для вільного демократичного розвитку,

соціального та національного відродження. М.В.Попович, який за радянських часів не був дисидентом в усталеному тоді значенні, але був, безперечно вільнодумцем, для якого критерії істини і моральності важили більше за особисті мирські блага, гаряче відгукнувся на процеси, що обцяли кардинально змінити неприглядну реальність. З притаманною йому самовідданістю він занурився в громадсько-політичне життя на цьому переломному етапі української історії, додаючи зусиль до прискорення бажаних змін. У 1989 році він активно працює в так званій Демократичній платформі, що була внутрішньою опозицією до КПРС, виступає одним із засновників Народного Руху України і стає головою першого його осередку. В цей час відбулася його знаменита привселюдна дискусія на Центральному телебаченні з секретарем ЦК Компартії України Л.М.Кравчуком, наслідком якої були глибокі зрушення в масовій свідомості українців, що значною мірою зумовило прискорення процесів національного самовизначення. У перші роки незалежності політична діяльність М.В.Поповича безпосередньо пов'язується з Партією демократичного відродження України, одним із співголів якої він був. З часом він відходить від членства в якійсь одній із партій, надаючи перевагу вільній громадсько-політичній діяльності і науковій творчості.

Нові історичні реалії поставили перед суспільствознавцями країни нові запити. Знову повіяло духом свободи і перед гуманітаріями відкрилися обнадійливі перспективи. Під впливом цих змін, а також внаслідок внутрішньої творчої еволюції дослідницькі інтереси М.В.Поповича поступово зміщуються в площину соціогуманітарної проблематики. Вчений прагне осмислити події, що відбуваються в нього на очах, порівнюючи їх зі світовим досвідом розвитку цивілізації і шукаючи їхнє коріння в історичних джерелах українського народу, в особливостях української ментальності. При цьому він сповна використовує досвід розробки логіко-методологічних проблем розвитку науки. У науковій творчості М.В.Поповича цього періоду виразно виділяються два блоки проблем: вивчення соціально-політичних процесів, що відбуваються у світі і в нашій державі, а також дослідження історії української філософської думки та національної культури. В цей час, з запізненням щонайменше на 20 років, його обирають членом-кореспондентом (1992 р.) і дійсним членом (академіком) Національної академії наук України (2003 р.).

У циклі наукових публікацій, присвячених питанням стану та розвитку сучасного українського суспільства, М.В.Попович аналізує проблеми свободи і прав людини, становлення відкритого суспільства, формування ідеології та ідейно-політичних засад державотворення, стан суспільної свідомості в посткомуністичній Україні, особливості української нації і національної ментальності, шляхи гармонізації міжнаціональних та міжетнічних відносин, місце України в європейській спільноті. У книзі "Рациональність і виміри людського буття" (1997 р.) автор застосовує стандарти логіко-філософської мови і концептуальний апарат, вироблений у методології науки, до характеристики фундаментальних вимірів людського буття – істини, добра і краси; до обґрунтування переваги соціально-демократичних ціннісних орієнтацій – свободи, справедливості, солідарності. У низці інших публікацій, серед них – "Європа – Україна – праві і ліві" (1996 р.), М.В.Попович спинається на суперечливості процесів, що відбуваються в нашій державі, розглядає український шлях до об'єднаної Європи. Значну увагу він приділяє політичному життю та становленню багатопартійності в Україні, а також перспективі її складових – демократичної і авторитарної, правої і лівої, ліберальної та соціалістичної. При цьому позиціонує себе на боці соціал-демократії в європейському значенні цього слова, вважаючи соціал-демократичну перспективу розвитку України найприйнятнішою.

Згодом виходить у світ нова об'ємна книга М.В.Поповича "Червоне століття" (2005 р.), котра за своїм жанром досить різнобічна. Її можна розглядати: як фундаментальне історичне дослідження, що спирається на багатющий емпіричний та ілюстративний матеріал; як філософське осмислення цивілізаційного процесу концептуальними засобами філософії історії, що презентуються категоріями модальності, можливості та дійсності, неперервності соціального часу та дискретності соціального простору, які ми називаємо історичними подіями, явищами, націями, державами, культурами, цивілізаціями тощо; як логіко-методологічний аналіз, що реконструює історичний процес у його послідовності і визначеності, в логіці розгортання подій планетарного масштабу, їх передісторії, історії і післяісторії; як роман-есе, який у вільній композиції подає історію ХХ століття в образах, в дійових особах, в розмаїтті особистісних вражень і міркувань; як публіцистичний, популярний твір, що легко читається і сприймається. Коротко окреслити і в стислій формі передати зміст цієї фундаментальної праці практично неможливо – її треба просто читати, і читач напевно відчує себе винагородженим. Можна лише сказати, що книга присвячується системному аналізу фатальних для людської цивілізації подій, початковими та кінцевими віхами яких, що виділяють ХХ століття в окрему смугу історії, автор називає відповідно Першу світову війну і падіння комуністичного режиму в СРСР. Мотивом цього всебічного аналізу виступає пошук смислу історії нашого часу та історії взагалі, соціального, морального і простого людського сенсу в розвитку окремих цивілізаційних організмів через національно-етнічні, культурні, політичні та державно-правові виміри, зробивши неявні зміни цих вимірів явними.

І все ж таки основну перевагу вченої віддає дослідженням історії української філософії і національної культури. Інтерес до цієї проблематики в нього зародився ще в часи розквіту логіко-методологічного руху. В 1972 році, коли за рішенням ЮНЕСКО весь світ відзначав 250-тиріччя від дна народження Г.С.Сковороди, М.В.Попович у співпраці з визначними постатями – філософом Сергієм Кримським та поетом Іваном Драчем підготували працю, присвячену цьому великому українському мислителю. В ній знайшли місце нові підходи до розуміння його творчості і її значення для української культури. Але процес видання книги просунувся лише до першої верстки і був загальмований ідеологічними цензорами. Працю звинуватили в ідейній незрілості, у відсутності класового підходу та інтернаціонального "пафосу", в милуванні старовиною тощо. Особливо дратувало компартійних чиновників те, що в книзі наводився багатий фактичний матеріал про високий для тих часів рівень освіти, художнього мистецтва та музичної культури українського народу. Книга "Григорій Сковорода" побачила світ лише через 12 років із значними літературними правками і купюрами.

Проте часи, коли переслідувалися інакомислення та будь-які відхилення від офіційної ідеології, безповоротно канули в минуле. Вільний від фільтрів партійного і класового підходів, дотримання вимушеної методи дихотомії матеріалізму та ідеалізму, діалектики та метафізики, інших "незграбних та фальшивих стандартних форм" тлумачення ідейного спадку видатних мислителів минулого як "руху до марксизму – уявної вершини людської мислі", Мирослав Володимирович у 2007 році видає фундаментальну наукову працю "Григорій Сковорода: філософія свободи", в якій, врахувавши нагромаджені суперечливі трактування цього феномена, реалізує модерну реконструкцію світогляду та світорозуміння українського мислителя, бачення ним зовнішнього і внутрішнього світу людини. Він змальовує доробок Г.С.Сковороди в історичному діапазоні його життєдіяльності та великих духовних зрушень його епохи, в найширшому контексті філософських і в цілому культурних поворотів загальноєвропейського

і цивілізаційного масштабів. Дослідження розкриває гуманістичну і демократичну основу вчення великого мислителя, невіддільну від ідеалів свободи, мудрості, справедливості і милосердя. Філософія Г.С.Сковороди подається як філософія громадянського обов'язку і духовної свободи, як філософія гідності, віри, надії і любові, що становлять основні засади життя людини і поступу суспільства, досяжності щастя для кожного.

Подальші культурологічні пошуки М.В.Поповича ознаменувалися появою шеренги ґрунтовних книжок, що стали помітним явищем у філософській науці. Виходять у світ "Нариси розвитку логічних ідей в культурно-історичному контексті" (1979 р.), "Світогляд стародавніх слов'ян" (1985 р.), де вперше висвітлюються витoki духовності українського народу; "Микола Гоголь: роман-есе" (1989 р.), де з'ясовуються витoki художньої творчості письменника, пов'язані з глибоким проникненням в образність української міфології, розкриваються його зв'язки з українським культурним середовищем, вплив на долю України, що зробило Гоголя невіддільним від української духовної історії; "Національна культура і культура нації" (1991 р.), в якій порушуються проблеми культурної самобутності та національної ідентичності українського народу.

Але найбільший суспільний резонанс мала фундаментальна праця "Нариси історії української культури", яка витримала два видання (1998, 2001 роки). В 2001 році її було удостоєно Національної премії України імені Тараса Шевченка. У книзі зображується процес розвитку української культури від найдавніших часів до сьогодення на глибокому фоні індоєвропейської та слов'янської міфології. Автор пов'язує українську культурну традицію з індоєвропейськими традиціями в духовній культурі слов'ян. Він висвітлює знакові культурні явища і здобутки епохи Київської Русі, а також – у контексті протистояння Сходу і Заходу, католицьких, православних та османських взаємин у післякиєворуські часи. Значне місце відводить маловивченим процесам формоутворення української культури в період Ренесансу і Просвітництва, українського бароко, козаччини і діяльності Братств, за часів литовських і польських впливів. Книга подає великий джерельний матеріал про культуру України в складі Російської імперії, розкриває її суміжний характер у зв'язку з двома полярними культурно-політичними орієнтаціями Росії. Автор послідовно розглядає особливості основних явищ, здобутків і ключових (знакових) постатей української культури, починаючи з початку ХІХ сторіччя, і обґрунтовує думку про появу у зв'язку з цим нового "культурного ландшафту" України. Книга малює картину культури України в період тоталітаризму, комуністичної диктатури, коли вона (культура) зазнавала то деякого піднесення ("українізація" 20-х років), то занепаду з трагічними наслідками для української інтелігенції, передусім гуманітарної. І все ж таки, як показує автор, вона вистояла як культура повсякденного життя, гуманітарна і науково-технічна культура України. Новітню культуру України М.В.Попович розглядає в усій її багатоманітності, включаючи і російськомовну гілку. Разом з культурою, вирощеною протягом століть, вона стала вагомим внеском українського народу в скарбницю світової культури.

В 2009 році М.В.Попович подарував шанувальникам української культури та допитливому читачеві ґрунтовне, викладене в популярній формі наукове дослідження "Культура: Ілюстративна енциклопедія України". У книзі на широкій джерельній базі розкриваються філософська глибина, неповторна самобутність змісту і велика естетична сила української культури в усьому її тематичному і жанровому багатстві. Автор захоплено розповідає про неоціненні, витворені впродовж історії скарби народного мистецтва і творіння видатних особистостей, вітчизняної літератури і театру, кіномистецтва і фотографії, архітектури і церковного малярства.

Він знайомить з давньою українською писемністю і спростовує міф про її пізню появу. М.В.Попович демонструє новий, сучасний підхід до розуміння і оцінювання культурних надбань нашого народу, що дає змогу вписати український культурний шар як ланку у велику будівлю загальноєвропейської та світової культури. Книга знаменна ще й тим, що висвітлює визначні постаті й розкриває теми, котрі в період відомих нам часів перебували під патронатом табу або подавалися в недостовірному, тенденційно перекрученому вигляді.

Вагомий науковий доробок, який вніс М.В. Попович у філософську науку та споріднені з нею галузі знання, вивів його в коло видатних учених сучасності. Результати його досліджень широко відомі не тільки у вітчизняному інтелектуальному середовищі, а й в середовищі світового наукового співтовариства. Його наукові твори перекладаються іноземними мовами, їх читають у багатьох країнах світу. Вони дали поштовх до нових наукових пошуків. На працях М.В.Поповича виховано і виростало не одне покоління молодих учених. Його теоретичні напрацювання слугують відправною науковою базою для прикладних розробок у соціогуманітарній сфері, що мають безпосередній вихід у практику сьогодення. Під його науковим керівництвом науковці Інституту філософії виконали і продовжують виконувати за замовленням українського уряду й інших державних установ низку актуальних тем, пов'язаних з розробкою соціальних, культурних та інтелектуальних стратегій гуманітарного розвитку нашого суспільства, відродженням національної культури, примноженням та раціональним використанням інтелектуального і духовного потенціалу нації.

Плідна діяльність М.В.Поповича не обмежується лише сферою науки, де він як учений готує нові наукові праці, котрі побачать світ найближчим часом. Мирослав Володимирович охоче поєднує наукову роботу з науково-організаційною й громадсько-політичною діяльністю. Як директор Інституту, віддає багато сил адміністративній, науково-організаційній та педагогічній роботі, підтримує високий творчий дух керованого ним наукового колективу. Він є президентом Філософського товариства України, президентом Товариства "Україна–Франція", учасником постійного франко-українського діалогу, членом Комітету з державних премій України в галузі науки і техніки. Він систематично виступає в масовій пресі, на радіо і телебаченні з найпекучіших питань поступу українського суспільства. Упродовж останнього десятиліття Мирослав Володимирович стає учасником багатьох всеукраїнських і міжнародних форумів, "круглих столів", конференцій, політичних і громадянських ток-шоу, де обговорюються доленосні питання внутрішньої і зовнішньої політики, міжнародного співробітництва України, державного будівництва і консолідації українського народу. Його громадянська позиція завжди об'єктивна і принципова; висловлена ним думка завжди чесна і сприймається з повагою, до неї дослухаються як односторонці, та і його опоненти. Він заслужено вважається моральним авторитетом нації. Своєю громадсько-політичною і публіцистичною діяльністю М.В.Попович активно сприяє утвердженню демократичних цінностей і традицій у житті нашої держави, становленню та розвитку громадянського суспільства, позитивно впливає на формування конструктивної громадської думки в країні.

П.Ф.Йолон

Мирослав Попович.
Основні дати життя та діяльності

- 1930 – 12 квітня народився у м.Житомир.
- 1948 – закінчив Народицьку середню школу №1.
- 1948 – 1953 – студент філософського факультету Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка.
- 1953 – 1956 – директор і вчитель історії середньої школи в с.Золотий Потік Тернопільської області.
- 1956 – 1959 – аспірант Інституту філософії АН України.
- 1959 – молодший науковий співробітник реферативної групи Інституту філософії АН України.
- 1960 – захист кандидатської дисертації (“Иррационализм в современной французской буржуазной философии”).
- 1960 – присуджено науковий ступінь кандидата філософських наук.
- 1961 – в.о. вченого секретаря Інституту філософії АН України.
- 1962 – старший науковий співробітник відділу діалектичного матеріалізму.
- 1965 – присуджено вчене звання старшого наукового співробітника.
- 1966 – захист докторської дисертації на тему: “О философском анализе языка науки”.
- 1967 – в.о. завідувача відділом методології, методики і техніки соціальних досліджень Інституту філософії АН України.
- 1967 – присуджено науковий ступінь доктора філософських наук.
- 1969 – завідувач відділом логіки наукового пізнання Інституту філософії АН України.
- 1970 – нагороджений медаллю “За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В.И.Ленина”.
- 1974 – присуджено вчене звання професора.
- 1982 – нагороджений медаллю “В память 1500-летия Киева”.
- 1984 – завідувач відділом логіки наукового пізнання та філософських основ природознавства Інституту філософії.
- 1986 – завідувач відділу філософії, логіки та методології науки Інституту філософії АН України.
- 1989 – голова першого осередку Руху.
– член Капітули україно-польського порозуміння.
– член Комітету з Державних премій України (гуманітарна секція).
– член Комітету з Національних премій України ім. Тараса Шевченка.
- 1992 – обраний членом-кореспондентом НАН України.
– Президент Філософського товариства України.
– Президент товариства “Україна-Франція”.
- 1996 – завідувач відділу логіки та методології науки Інституту філософії АН України.
- 1996 – нагороджений відзнакою Президента України – орденом “За заслуги” III ступеня.

- 2000 – присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”.
- 2001 – присуджена національна премія України ім.Тараса Шевченка.
- 2001 – виконуючий обов’язки директора Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України.
- 2001 – нагороджений премією ім.В.І.Вернадського Фонду інтелектуальної співпраці “Україна – XXI століття”.
- 2002 – лауреат шостої загальнонаціональної програми “Людина року-2001” в номінації “Вчений року”.
- 2002 – директор Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.
- 2003 – академік НАН України.
- 2003 – премія “Людина року-2003” в номінації “Вчений року”.
- 2005 – кавалер ордена Ярослава Мудрого V ступеня.
- 2005 – французький орден Почесного легіону.
- 2006 – відзнака НАН України «За наукові досягнення».
- 2008 – «Золота медаль ім.В.І.Вернадського НАН України».
- 2009 – Почесний доктор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Хронологічний покажчик
друкованих праць
Мирослава Володимировича Поповича**

1957

Научная конференция журнала "Pensée" // Вопросы философии. – 1957. – № 3. – С. 227–230.

1958

Комунізм крокує по Землі // Молодь України. – 1958. – 5 травня.

Проблема співвідношення форми і змісту мислення на сторінках журналу "Dialectica" // Вісник АН УРСР. – 1958. – № 4. – С. 70–78.

1959

Значення праці В.І. Леніна "Матеріалізм і емпіріокритицизм" для критики ірраціоналізму сучасної буржуазної філософії // Геніальний філософський твір В.І. Леніна (До 50-річчя опублікування книги В.І. Леніна "Матеріалізм і емпіріокритицизм"). – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 375–399.

Сучасний філософський ірраціоналізм // Наука і життя. – 1959. – № 12. – С. 55–57.

1960

Похід проти розуму: Ірраціоналізм у сучасній французькій буржуазній філософії. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 155 с.

Бергсон Анрі // Українська радянська енциклопедія. – К., 1960. – Т. 1. – С. 506.

1961

Декарт Рене (співавтор Й.Б. Погребінський) // Українська радянська енциклопедія. – К., 1961. – Т. 4. – С. 55–56.

Інтуїтивізм // Українська радянська енциклопедія. – Т. 5. – С. 489.

Ірраціоналізм // Там само. – С. 519.

1962

Ідеологічне банкрутство сучасного соціал-демократизму // Комуніст України. – 1962. – № 6. – С. 57–66.

Конференція по логике научного исследования (соавтор В.Н. Садовський) // Вопросы философии. – 1962. – № 10. – С. 133–141.

Кроче Бенедетто // Українська радянська енциклопедія. – К., 1962. – Т. 7. – С. 434.

Логічний позитивізм // Українська радянська енциклопедія. – Т. 8. – С. 243.

Марсель Габріель // Там само. – С. 511.

Філософський аспект проблеми значення и смысла // Вопросы философии. – 1962. – № 12. – С. 35–47.

1963

Об одном уточнении метода отношения наименования // Проблема значения в лингвистике и логике: Тезисы докл. и выступлений на симпозиуме по проблеме значения в лингвистике и логике. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – С. 44–49.

Philosophic Aspects of the Problem of Meaning: and Sense // Soviet Studies in Philosophy. – 1963. – Spring. – Vol. 1. – n 4. – P. 23–30.

1964

Проти сучасних критиків марксистського матеріалізму. – К.: Наук. думка, 1964. – 152 с.

До питання про природу парадоксів (співавтор П.С. Дишлевий) // Логіка і методологія науки. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 3–23.

Леруа Эдуар // Философская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1964. – Т. 3. – С. 178.

Ле Сенн, Рене // Там же. – С. 179.

Проблема физического смысла в связи с семантическим анализом теории // Философские вопросы современной физики. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 271–277.

Філософський аспект проблеми значення в логіці і лінгвістиці // Українська республіканська наукова конференція з питань методології мовознавства : Тези доповідей; 4–6 черв. 1964 р. – К., 1964. – С. 30–31.

"Філософські зошити" В.І. Леніна // Українська радянська енциклопедія. – К., 1964. – Т.15. – С. 286–287.

Франція. Наука і наукові установи (філософія) // Там само. – С. 372–373.

1965

К вопросу о природе физических парадоксов (соавтор П.С. Дышлевый) // Проблемы методологии и логики наук. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1965. – Вып. 2. – С. 121–127. – (Томский ун-т. Ученые записки. № 61).

Категория противоречия в формальной логике и диалектике // Проблемы на законе диалектика та и логиката. – София: Изд-во на БАН, 1955. – С. 293–307.

Мова, мислення і кібернетика // Наука і суспільство. – 1965. – № 11. – С. 18–20.

О критериях истинности и осмысленности при анализе научных теорий // Проблемы методологии и логики наук. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1965. – Вып. 2. – С. 114–121. (Томский ун-т. Ученые записки. № 61).

1. Проверка истинности теории. 2. Выявление пределов теории в ходе ее развития // Логика научного исследования. – М.: Наука, 1965. – С. 144–177; 198–221.

Фантастика чи туманність? // Робоча газета. – 1965. – 30 липня.

Ред.: (совместно с П.В. Копниным). Логика научного исследования. – М.: 1965. – 360 с.

1966

О философском анализе языка науки. – К.: Наук. думка, 1966. – 217 с.

Дослідження та пропаганда питань діалектичного матеріалізму // Нарис історії філософії на Україні. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 479–505.

Філософський аспект проблеми значення в логіці і лінгвістиці // Методологічні питання мовознавства. – К., 1966. – С. 60–70.

1967

О конструктивном подходе к анализу языка науки // *Логика и методология науки* : 4 Всесоюз. симп., Киев, июнь 1965 г. – М.: Наука, 1967. – С. 153–158.

1968

Проблемы диалектической логики в их связи с естествознанием (соавтор П.В. Копнин) // *Материалистическая диалектика и методы естественных наук*. – М.: Наука, 1968. – С. 70–104.

Замечания о теории "возможных миров" // *Проблемы теории познания и логики: Материалы к 14-му Междунар. филос. конгрессу*. – Секция логики. – М., 1968. – Вып. 1. – С. 53–60.

Карл Маркс і філософські проблеми сучасності (До 150-річчя з дня народження К. Маркса) // *Радянська Україна*. – 1968. – 15 лютого.

Основы логической теории научных знаний (соавтор С.Б. Крымский) // *Вопросы философии*. – 1968. – № 11. – С. 151–164.

1969

Логіка і методологія науки: проблеми, досягнення, завдання / (співавтор Є.Є. Ледніков) // *Філософська думка*. – 1969. – № 3. – С. 114–117.

Об универсальности логики // *Вопросы философии*. – 1969. – № 7. – С. 103–111.

Сучасна формальна логіка і філософія // *Філософська думка*. – 1969. – № 1. – С. 39–48.

Some remarks on the theory of "Actual and Possible Worlds" // *Akten des XIV Internationalen Kongresses fur Philosophie*. – 1969. – Vol. 3. – Wien. – S. 109–114.

1970

Понятийная структура науки // *Диалектика и современное естествознание*. – М.: Наука, 1970. – С. 314–316.

Альтернатива конвенціоналізму у логіці науки // *Філософська думка*. – 1970. – № 6. – С. 17–28.

1971

Логіка і наукове пізнання. – К.: Наук. думка, 1971. – 156 с.

Пламень чистого сердца (До 100-річчя з дня народження Лесі Українки) // *Вітчизна*. – 1971. – № 2. – С. 168–173.

Проблема аналізу мови соціальних наук // *Логіка і гуманітарні науки*. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 27–53.

Проблеми Достоевського // *Вітчизна*. – 1971. – № 11. – С. 179–188.

"Proof by facts" and semantical information // *Abstracts*. – Bucharest, 1971. – S. 175–176.

Рец.: Проблемы бесконечности (соавторы П. Дышлевый, Н. Роженко) // *Философские науки*. – 1971. – № 5. – С. 168–170. – Рец. на кн.: *Бесконечность и Вселенная*. – М.: Мысль, 1969. – 325 с.

Ред.: Логіка і гуманітарні науки. – К.: Наук. думка, 1971. – 168 с.

1972

Антиномія "простоти істини" у філософії Григорія Сковороди // *Філософська думка*. – 1972. – № 5. – С. 55–66.

Логіка не вчить мислити // Наука і суспільство. – 1972. – № 7. – С. 41–42.

Могутня зброя в ідейній боротьбі (До 50-річчя роботи В.І. Леніна "Про значення войовничого матеріалізму") (співавтор П.С. Дишлевий) // Радянська Україна. – 1972. – 11 березня.

Философское завещание Ильича (К 50-летию работы В.И. Ленина "О значении воинствующего материализма") // Правда Украины. – 1972. – 12 марта.

4 Міжнародний конгрес з логіки, методології та філософії науки: [Огляд] // Філософська думка. – 1972. – № 1. – С. 114–117.

1973

Закон природы как симметрия // Методологический анализ теоретических и экспериментальных оснований физики гравитации. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 204–219.

Логіка наукового пізнання та діалектична логіка // Матеріалістична діалектика і актуальні питання суспільної практики та наукового пізнання. – К.: Наук. думка, 1973. – С.194–203.

Об аналитических и синтетических рассуждениях // Логика и методология науки. Логика. – М., 1973. – С. 143–151 (К XV Всемирному конгрессу философов).

Багатозначна логіка // Філософський словник. – К., 1973. – С. 35.

Дедуктивна логіка // Там само. – С. 93.

Истина у формалізованих мовах // Там само. – С. 195.

Класична логіка // Там само. – С. 221.

Лінгвістичного аналізу філософія // Там само. – С. 254–255.

Логіка науки // Там само. – С. 256–257.

Логіка часу // Там само. – С. 257.

Металогіка // Там само. – С. 285.

Мислення і мова // Там само. – С. 292–293.

Міф // Там само. – С. 299–300.

Мова // Там само. – С. 301.

Нормативна логіка // Там само. – С. 353.

Позитивна логіка // Там само. – С. 389.

Правильність і істинність // Там само. – С. 400.

Семантика в логіці // Там само. – С. 467.

Топологічна логіка // Там само. – С. 524.

Тризначна логіка // Там само. – С. 528.

1975

Философские вопросы семантики. – К.: Наук. думка. – 1975. – 299 с.

Взаємодія філософського і формальнологічного аналізу в науковому дослідженні (співавтор П.Ф. Йолон) // Філософська думка. – 1975. – № 5. – С. 50–62.

Рец.: Синтез современного научного знания (співавтори Н. Депенчук, В. Лукьянец) // Вопросы философии. – 1975. – № 1. – С. 172–176.

Рец.: Ленинская теория отражения и современная наука. – Т. 1–3. – София, 1973.

Рец.: Общая теория систем: состояние и перспективы // Природа. – 1975. – № 5. – С. 119–120.

Рец. на кн.: *Садовский В.Н.* Основания общей теории систем. – М., 1974. – 279 с.

1976

К вопросу об отношении языка науки и естественных языков // Логические и методологические проблемы анализа языка. – Вильнюс, 1976. – С. 5–8.

Обобщение понятий в современном естествознании // Философские основания естественных наук. – М.: Наука, 1976. – С. 158–177.

Науково-технічна революція і особливості сучасного наукового пізнання (співавтор С.Б.Кримський). // Філософсько-соціологічні проблеми сучасної науково-технічної революції. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 311–346.

1977

Логика и анализ понятийного аппарата научной теории // Логико-философский анализ понятийного аппарата науки. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 5–30.

Обобщение понятий в современном естествознании // Общественные науки. – 1977. – №1. – С. 136–150.

Ред.: Логико-философский анализ понятийного аппарата науки. – К.: Наук. думка, 1977.

1979

Очерк развития логических идей в культурно-историческом контексте. – К.: Наук. думка, 1979. – 243 с.

Гіпотеза // Українська радянська енциклопедія. – К., 1979. – Т. 3. – С. 45.

Дедукція // Там само. – С. 270.

Знак // Там само. – Т. 4. – С. 283.

Ім'я в логіці // Там само. – С. 367.

Індукція в логіці // Там само. – С. 390–391.

Наука пізнає сама себе // Людина і світ. – 1979. – № 2. – С. 23–26.

1980

Гипотеза // Украинская советская энциклопедия. – К., 1980. – Т. 3. – С. 42.

Дедукция // Там же. – С. 277.

Знак // Украинская советская энциклопедия. – К., 1980. – Т. 4. – С. 163.

Имя в логике // Там же. – С. 249–250.

Индукция в логике // Там же. – С. 273.

Доказательство и смысл теоретических утверждений // Актуальные проблемы логики и методологии науки. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 50–68.

Категориальные структуры в естественнонаучном знании // Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 144–191.

Класифікація // Українська радянська енциклопедія. – К., 1980. – Т. 5. – С. 216–217.

Образ світу у давніх слов'ян // Філософська думка. – 1980. – № 1. – С. 81–94.

Философские категории и общенаучные понятия в их эвристической функции // Марксистско-ленинское мировоззрение и диалектика научного познания. – Иркутск; Улан-Удэ, 1980. – Вып. 2. – С. 69–72.

Философско-методологические проблемы конкретных наук // Вопросы философии. – 1980. – № 3. – С. 30–39.

Ред.: Актуальные проблемы логики и методологии науки. – К.: Наук. думка, 1980.

Ред.: Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления. – К.: Наук. думка, 1980.

1981

Логика науки // Украинська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 6. – С. 212.

Мислення // Там само. – С. 509.

Классификация // Украинская советская энциклопедия. – К., 1981. – Т. 5. – С. 110.

Логика науки // Украинська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 6. – С. 135.

Логика в культурно-историческом контексте // Идеалы и нормы научного исследования. – Минск: БГУ, 1981. – С. 297–312.

Людська трагедія // Вітчизна. – 1981. – № 11. – С. 182–189.

Розуміння як логіко-гносеологічна проблема // Філософська думка. – 1981. – № 3. – С. 77–88.

Рец. на кн.: *Брутян Г.А.* Очерки по анализу философского знания. – Ереван, 1979 // Философские науки. – 1981. – № 5. – С. 172–173.

1982

Лингвистика и теория мышления // Логический анализ естественного языка : Материалы к 8-ой Всесоюз. конф. "Логика и методология науки". – Паланга, 26–28 сент. 1982 г. – Вильнюс, 1982. – С. 161–165.

Мышление // Украинская советская энциклопедия. – Т. 7. – К., 1982. – С. 114–115.

Мова науки // Украинська радянська енциклопедія. – Т. 7. – К., 1982. – С. 55.

Понимание как логико-гносеологическая проблема // Понимание как логико-гносеологическая проблема. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 5–23.

Логика и методология науки (соавторы П.С. Дышлевый, Н.В. Кивенко, Н.Н. Киселев, Л.В. Озадовская) // Философская мысль в Киеве: Историко-философский очерк. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 327–339.

Ред.: Понимание как логико-гносеологическая проблема. – К.: Наук. думка, 1982.

1983

Доказательство и смысл теоретических высказываний // Логика, методология и философия науки: Материалы 7 Интернационального конгресса по логике, методологии и философии науки. Зальцбург, 1983. – М., 1983. – С. 66–86.

Логико-методологические аспекты соотношения теоретического и эмпирического // Актуальные методологические вопросы современной науки. – К.: Политиздат Украины, 1983. – С. 28–48.

Новое знание и проблема анализа и синтеза // Пути формирования нового знания в современной науке. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 47–79.

Проблеми логіки наукового пізнання у творчості П.В. Копніна // Філософська думка. – 1983. – № 4. – С. 82–90.

Категории как типы вопросов // 7-th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science. – 1983. – Vol. 3. – P. 66.

Beweis und Sinn theoretischer Aussagen // Logik, Methodologie und Philosophie der Wissenschaft: Thema des VII Internationalen Kongress für Logik, Methodologie und Philosophie der Wiss (Salzburg, Juli 1983). – Moskau: Gesellschaftswiss und Gegenwart, 1983. – S. 66–86.

Рец. на кн.: *Ахундов М.Д.* Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. – М.: Наука, 1982. – 221 с. // Вопросы философии. – 1983. – № 11. – С. 156–159.

Ред.: Пути формирования нового знания в современной науке. – К., 1983.

1984

Григорій Сковорода (співавтор С.Б. Кримський). – К.: Молодь, 1984. – 216 с.

Світ Гоголя // Філософська думка. – 1984. – № 6. – С. 75–83.

Рец. на кн.: *Марценюк О.* Просвітитель, філософ, поет // Друг читача. – 1984. – 21 червня.

Рец. на кн.: *Марценюк С.* Він будив свідомість народу // Людина і світ. – 1984. – № 12. – С. 53.

Рец. на кн.: *Кондратик Л.* Світ Григорія Сковороди // Вітчизна. – 1984. – № 8. – С. 199–201.

1985

Мировоззрение древних славян. – К.: Наук.думка, 1985. – 167 с.

Язык науки // Украинская советская энциклопедия. – К., 1985. – Т. 12. – С. 551.

Рец. на кн.: *Голіченко Т.С.* Дослідження світогляду давніх слов'ян // Філософська думка. – 1985. – № 3. – С. 107–109.

1986

Введение; 1. Связь понимания и доказательства как проблема философии науки; 2. Заключение // Доказательство и понимание. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 3–4; 5–32; 295–296.

Логіко-методологічні проблеми розвитку сучасного природознавства // Філософська думка. – 1986. – № 2. – С. 64–76.

Традиционная логика: Аристотель и "Аристотель в тонзуре" // Философские проблемы истории логики и методологии науки. – М., 1986. – С. 99–101.

Ред.: Доказательство и понимание. – К., 1986.

1987

Главное – это человек (соавторы И.Т. Фролов, В.И. Шинкарук и др.): "Круглый стол" журн. "Коммунист", "Коммунист Украины" и "Філосо. думка" в Киеве // Коммунист Украины. – 1987. – № 4. – С. 59.

Головне – це людина (співавтори І.Т. Фролов, В.І. Шинкарук та ін.) : “Круглий стіл” журн. "Коммунист", "Коммунист Украины" та "Філосо. думка" в Києві // Комуніст України. – 1987. – № 4. – С. 59.

[Виступ у Полтавському педагогічному інституті]// Трибуна лектора. – 1987. – №10. – С.20–21.

Міфічні уявлення східнослов'янських племен (V–IX ст.) (співавтор В.І. Шинкарук) // Історія філософії на Україні: У 3-х т. – К.: Наук. думка, 1987. – Т. 1. : Філософія доби феодалізму. – С. 23–54.

Новые подходы к анализу языка науки // Язык и логическая теория. – М.: Центр. совет филос. (методол.) семинаров при Президиуме АН СССР, 1987. – С. 20–28.

Context and vagueness of Sense // Abstracts. – 1987. – V. 1. – P. 314–316.

1988

Краткий очерк научной, научно-организационной, педагогической и общественной деятельности П.В. Копнина (соавторы П.Ф. Йолон, Б.А. Парахонский) // Павел Васильевич Копнин. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 4–14.

Перебудова методологічного навчання (співавтор М.М. Кисельов) // Вісник АН УРСР. – 1988. – № 9. – С. 72–76.

Четверті Аристотелівські читання // Філософська думка. – 1988. – № 2. – С. 125–126.

[Відповідь на лист Швайдака Ю.М. Фізична і числова інтерпретація статті 546 ВС із твору Платона "Держава"] // Там само. – С. 129.

1989

Микола Гоголь: роман-есе. – К.: Молодь, 1989. – 208 с.

Біймося провінціалізму // Київ. – 1989. – № 8. – С. 73–76.

[Виступ на Установчому з'їзді Руху] // Літературна Україна. – 1989. – 5 жовтня.

Идея порядка и хаоса в науке и культуре // Идея гармонии в научной картине мира (в помощь методол. семинарам). – К.: Наук. думка, 1989. – С. 5–18.

Нескорені думки // Філософська і соціологічна думка, – 1989. – № 3. – С. 82–91.

Методологические семинары в условиях перестройки (соавтор Н.Н. Киселев) // Развитие оснований физической теории. – К.: Наук. думка, 1989. – 168 с.

Розумом і серцем (Слово про Кобзаря) // Наука і суспільство. – 1989. – № 3. – С. 4–8.

Григорій Сковорода (співавтори В.С. Горський, В.М. Нічик) // Новини кіноекрану. – 1989. – № 2. – С. 1.

Введение; Структура и форма; Заключение // Структура и смысл (Формальные методы анализа в современной науке). – К.: Наук. думка, 1989. – С. 3–6; 7–44; 214–217.

Рец. на кн.: Автономова Н.С. Рассудок, разум, рациональность. – М.: Наука, 1988. – 286 с. // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 170–171.

Ред.: Структура и смысл (Формальные методы анализа в современной науке). – К.: Наук. думка, 1989. – 228 с.

1990

Безпристрасність науки і стражденність буття // Наука і суспільство. – 1990. – № 7. – С. 8–9.

[Виступ на Загальних зборах АН УРСР] // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 8. – С. 60–61.

Життя все єдине // Зелений світ. – 1990. – № 1 (квітень). – С. 9.

Наука жизни // Правда. – 1990. – 25 января.

Наука і доля народу // Радянська Україна. – 1990. – 17 квітня.

Не запізнимося до раю, або Чи маємо ми нині українську національну філософію // Україна. – 1990. – № 24. – С. 16–19.

Перспективи та глухі кути перебудови [Відповіді на запитання анкети журналу "Філософська і соціологічна думка"] // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 3. – С. 50–53.

1991

Національна культура і культура нації. – К.: Тов-во "Знання" України, 1991. – 63 с. – (Сер. 2. Світогляд; № 11).

Від союзу партій всередині держави – до союзу незалежних держав // Вісті з України. – 1991. – № 6.

Драгоманов і ми // Наука і суспільство. – 1991. – № 8. – С. 12–15.

Катастрофа, реставрація чи відродження? // Молодь України. – 1991. – 19 липня.

Минає мода на романтику... // Радянська Україна. – 1991. – 9 лютого. – С. 4–5.

Між весною народів та громадянською війною (Михайло Драгоманов і українське відродження)// Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 27–41.

Слово до читача // Людина і світ. – 1991. – № 7. – С. 56.

1992

"Весна народів" і український рух // Український оглядач. – 1992. – № 2. – С. 4–5.

"Весна народів" и украинское движение // Украинский обозреватель. – 1992. – №1. – С.1–2.

Від національної філософії до національної держави // Розбудова держави. – 1992.– № 1.– С. 39–43.

[Колонка президента] // Український оглядач. – 1992. – № 3. – С. 2.

Прощай, "паровозик" // Культура і життя. – 1992. – 10 жовтня. – С. 2.

Шевченко – гуманіст // Творчість Т.Г. Шевченка у філософській культурі України. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 22–37.

1993

Державна ідеологія – чи вона можлива? // Куди йдемо? : Матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24–25 грудня 1992 р.). – К.: Б.в. – 1993. – С. 153–154.

Введение; Рациональность и типы онтологии // Логика и проблема рациональности. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 3–5; 151–183.

Мы не хотим звать уставших людей в "светлое будущее" // Независимость. – 1993. – 14 мая.

Поза добром і злом (Філосо.роздуми) // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1993. – № 4. – С. 21–24, 46–78.

Творчество и идея целостности // Світогляд і духовна творчість. – К.: Наук. думка, 1993.– С. 29–36.

Українські ліберали (Філосо.-істор. аспекти) // Сучасність. – 1993. – № 11. – С. 71–87.

Ред.: Логика и проблема рациональности. – К.: Наук. думка, 1993. – 192 с.

1994

Єврейський геноцид в Україні: історія та уроки // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–8. – С. 160–164.

Когда представители "Партии власти" сказали о частной собственности на землю, я понял, что рухнул последний бастион // Киевские ведомости. – 1994. – 14 мая.

Соціал-демократія – політичне майбутнє України // Вісті з України. – 1994. – 13–19 січня.

Що попереду: європейство чи фундаменталізм? // Генеза. – 1994. – № 1. – С. 35–37.

Рец. на кн. (співавтор Ю.Н. Пахомов): *Устич С.І.* Системне дослідження суспільства. – Львів, 1992. – 138 с. // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 3–4. – С. 249–252.

1995

- Пам'яті Юрія Дмитровича Прилюка // Філософська і соціологічна думка.– 1995.– №1–2.– С.3–4.
Реставрація без революції, або "Ми", "вони" та "воно" // Сучасність.– 1995.– № 4.– С.67–69.
Розум, воля і почуття // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 12. – С. 3–17.
Сковорода, якого не зловив світ, і світ, який не зловив Сковороди // Генеза. – 1995. – № 1.– С. 175–181.

1996

- Європа – Україна – праві і ліві. – К.: Центр громадської просвіти "Київське братство", 1996. – 108 с.
Євразійська гіпотеза в світлі культурної історії середньовіччя // Семантика образу в культурі середньовічної Європи : Схід – Захід (Матеріали міжнар. наук. конф.) – К., 1996. – С. 38–39.
Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні (співавтори М.Корольов, О.Штика) // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Генеза; Довіра, 1996. – С. 512.
Логика и культура в контексте творчества П. Копнина // Філософські читання пам'яті Павла Копніна (4–5 жовтня 1996 р.). – К.: Київ. ун-т, 1996. – С. 31–44.

1997

- Рациональність і виміри людського буття. – К.: Сфера, 1997. – 290 с.
Демократична і соціалістична ліва в Україні: чи є в неї майбутнє? // Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи. – К.: Стилос, 1997. – С. 3–16.
Виховання стоїцизму було б сьогодні безтактністю // Урядовий кур'єр. – 1997. – 25 січня.
П.В. Копнин: страницы философской биографии // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 145–152.
Український комунізм: витоки та перспективи (Матеріали семінару) // Генеза. – 1997. – № 1. – С. 193–195.
Соціал-демократична позиція в умовах України // Левоцентристська перспектива України. – К., 1997. – С. 20–26.
Рец.: Справедливість не царює, а створюється... // Людина і світ. – 1996.– №11–12. – С.44.
Рец. на кн.: *Сивере В.А.* Измерение ценности. – Калининград, 1996.
Ред.: Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи. – К.: Стилос, 1997. – 164 с.

1998

- Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
Рец.: *Гриценко О.* Українська культура без броду й шаровар // Український гуманітарний огляд. – Вип. 3. – К.: Критика, 2000. – С. 27–41.
Рец.: *Бурбан В.* Історія української культури від Мирослава Поповича, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка 2001 р. // Дзеркало тижня.– 2001.– 24 березня.– С.17.
Вступне слово до кн.: Історична міфологія в сучасній українській культурі : Матеріали досліджень. – К.: Стилос, 1998. – С. 3–4.

Діалог культур і раціональність // Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – Вип. 1. – С. 69–71.

"Мне очень хочется, чтобы никто из нас не потерял чувство свободы" [Интервью] // Комсомольская правда. – 1998. – 27 марта.

Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України // Дух і літера. – 1998. – № 3–4. – С. 57–68.

Нація як Gesellschaft і нація як Gemeinschaft: український і польський менталітет // І. – 1998. – № 13. – С. 40–55.

"Щастя у кожного своє": [Интервью] // Урядовий кур'єр. – 1998. – 19 грудня.

Ред.: Історична міфологія в сучасній українській культурі: Матеріали досліджень. – К.: Стилос, 1998.

1999

"Біда не тоді, коли зло – зверху. Біда – коли немає різниці між добром і злом" // День. – 1999. – 10 квітня.

Етика та суперетика (Матеріали "Круглого столу") // Філософська думка. – 1999. – № 3. – С. 121–124.

"І дилетантизм буває корисним...": [Интервью] // Жизнь и бизнес. – 1999. – Апрель. – С. 40–46.

"Не чувствую себя человеком на обочине" // Независимость. – 1999. – 2 февраля.

Українсько-татарські взаємини в ретроспективі та перспективі // Пізнання один одного: культури українського, кримськотатарського народів: Матеріали наук. практ. конф. – К.: Б.в., 1999. – С. 4–7.

Фемінізм нам теж потрібен // Дзеркало тижня. – 1999. – 26 жовтня.

Рец.: Очікування відкладеної прем'єри // Критика. – 1999. – № 5. – Травень. – С. 24–25. – Рец. на кн.: *Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього.* – К., 1998.

2000

Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи (співавтори Щокін Г.В. та Карамзіна М.М.). – К.: МАУП, 2000. – 384 с.

[Виступ на "Круглому столі": "Україна та об'єднана Європа на тлі процесу глобалізації"] // І. – 2000. – № 19. – С. 48–52, 57–58, 60, 64.

Європа – Україна: праві та ліві // Там само. – 2000. – № 16. – С. 4–24.

Жест як характеристика дискурсу // Філософсько-антропологічні студії'2000: Європейський вектор та основні цінності української гуманістики. – Істина. Правда. Життя (До 70-річчя Мирослава Поповича). – К.: Стилос, 2000. – С. 3–14.

Назад до Монтеккі та Капулетті?: Про філософський підхід до життя, науки й політики // Дзеркало тижня. – 2000. – 2 вересня. – С. 11.

Социал-демократия в украинской перспективе // Киевский телеграф. – 2000. – 23 октября. – С. 7.

Фаустівський дух // Вісник НАН України. – 2000. – № 4. – С. 50–57.

Язык: личность, социум, государство (Ответы на вопросы редакции журнала) // Русско-украинский бюллетень. – 2000. – № 6–7. – С. 102–104. La culture ukrainienne: sources, particularites, legendes // Ukraine, renaissance d'un mythe national. – Geneve, 2000. – P. 3–20.

La mythologie dans la conscience collective de l'Ukraine postcommuniste // Ukraine, renaissance d'un mythe national. – Geneve, 2000. – P. 49–74.

Рец.: Практична філософія: друге дихання // Філософська думка. – 2000. – №4. – С. 155–160. –
Рец. на наук.-філософ. часопис "Практична філософія". – 2000. – № 1. – 195 с.

2001

Антикомунізм // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2001. – Т. 1. – С. 545–546.

Дипломатія зачекає? [Інтерв'ю] // Урядовий кур'єр. – 2001. – 3 листопада. – С. 3–4.

Образ України – мрії та дійсність // Олійник В.В. Про справжнє та надумане: Думки небайдужих людей. – К.: Логос, 2001. – С. 64–67.

Невідомий Шевченко // Там само. – С. 162–163.

Наскільки відвертою має бути українська література? // Там само. – С. 164–169.

Український шлях до об'єднаної Європи // Ї. – 2001. – Ч. 22. – С. 19–35.

Xenophobia and racial discrimination // The meeting: of NGO's from Eastern and Central Europe. General report. – Warsaw, 2001.

2002

[Виступ на Загальних зборах НАН України] // Вісник НАН України. – 2002. – № 6. – С. 36–39.

"Все-таки ми не дали замордувати Софію" // Киевский альбом: Исторический альманах.–
Вып. 2. – 2002. – С. 5–8.

Гоголь М. // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 124–125.

Дипломатія зачекає? // Чирва А.М. Террашок. – К.: Інформ.-видав. центр "Інтелект",
2002. – С. 84–95.

Діалог перший: "Виховання стоїцизму було б сьогодні безтактністю" // Там само. – С. 133–146.

Діалог другий: "Щастя у кожного своє" // Там само. – С. 147–156.

Про "свічки і дзвін" // День. – 2002. – 20 березня. – С. 19.

Європа, Євразія та український борщ : Розмова із член-кор. НАН України, директором
Ін-ту філос. М. Поповичем // Українська культура. – 2002. – № 11–12. – С. 5–7.

Модерн і постмодерн: філософія і політика // Дух і літера. – 2002. – № 9–10. – С. 467–490.

Сучасний образ націоналізму: чи пішли на користь уроки минулого // День. – 2002. –
2 лютого. – С. 5.

Ред.: Філософія : Фрагменти творів видатних зарубіжних та українських філософів. –
Кам'янець-Подільський: ПП Мошак І.І., 2002. – 163 с.

Ред.: Філософська думка. – 2002. – № 1–6. – Голов. ред.

2003

Батьківщина // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 313–314.

"Власть должна проветривать помещения" [Интервью]// Топинформ.– 2003.– № 1.– С. 6–9.

Передне слово // Тягло А. Рациональный холизм : Сб. избранных работ (1976–2003). –
Харьков: Центр Образовательных Инициатив, 2003. – С. 6–9.

Поняття "дискурс" у метафоричному та логіко-лінгвістичному розумінні // Філософська
думка. – 2003. – № 1. – С. 27–36.

Право з погляду філософа // Проблеми філософії права : Міжнар. часопис.– 2003. – Т. 1. – С. 10–11.

Путь индивидуального спасения // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (До 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва). – К.: Парапан, 2003. – С. 72–74.

"500 днів" // Філософська думка. – 2003. – № 3. – С. 3–8.

Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів своєї доби // Наукові записки НаУКМА. – 2003. – Т. 22, ч. 1. : Гуманітарні науки. – С. 91–103.

Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів "раннього Модерну" // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. – К., Переяслав-Хмельницький: ТОВ "Вид. Дім "Переяслав", 2003. – С. 30–50.

Україна на роздоріжжі // Дзеркало тижня. – 2003. – 15 листопада. – С. 14.

Ред.: Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / редкол.: М.В.Попович, І.В.Стогній, В.М.Нічик та ін. – чл.редкол. – К.: ТОВ "Вид. Дім "Переяслав", 2003.

Ред.: Українська культура другої половини XVII-XVIII ст.// Історія української культури: У 5-и т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3. – 1246 с. – Член редкол.

Ред.: Філософська думка. – 2003. – № 1–6. – Голов. ред.

2004

Гуманізм // Енциклопедія історії України / ред. рада: В.М.Литвин (голова), В.М.Геєць ... М.В.Попович ... – Т. 2 : Г–Д. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 253.

Гуманістичні орієнтири науки на порозі XXI століття // Вісник НАН України.– 2004.– № 1. – С. 39–42.

До 70-річчя Ярослава Пеленського: передмова // Держави, суспільства, культури : Схід і Захід : 3б. на пошану Ярослава Пеленського / ред. кол.: Я.Дузінкевич (голова), М.Попович, В.Верстюк. – Нью-Йорк: Росе, 2004. – С. 17–21. – Член редкол.

[Коментар до ст. К. Гудзик "Шляхом Макіавеллі"] // День. – 2004. – 19 березня.

Конче потрібно приміряти себе до майбутнього // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект / відп. ред. Курас І. – К.: Академперіодика, 2004. – С. 33–38.

Нова серія філософських перекладів [вступ] / М. Попович, С. Пролєєв // Гьофе О. Справедливість і субсидіарність : виступи в Україні. – К.: Альтерпрес, 2004. – С. 5–6.

Рідна мова як культурно-політична проблема // Рідна мова як чинник етнокультурного самовизначення та національної єдності : Матеріали круглого столу. – К., 2004. – С. 8–18.

Романтизм як стиль та ідеологія // Філософська думка. – 2004. – № 6. – С. 3–30.

"Тим, хто бреше з телекрана – руки не подам" // Високий замок.– 2004.– 20 листоп.– С. 9.

Філософія дискурсу і теорія культурних стратегій // Collegium. – 2004. – № 14. – С. 8–16.

[Відповіді на питання анкети] // Droga do Europy: opinie ukraińskich elit / red. I. Sariusz-Skapska. – Warszawa, 2004. – S. 36, 65–66, 92, 115, 132–133, 149, 167–168, 199, 213.

Problems of Cultural Heritage as a Consequence of the Non-Legal Notion of "Nation" // Displaced Cultural Assets : The Case of Western Europe and the Problems of Central and Eastern European Countries in the 20-th Century / ed. by G. Czubek, P. Kosiewski. – Warsaw: TRIO, 2004. – P. 109–115.

Problemy spuścizny kulturowej jako następstwa pozaprawnego charakteru pojęcia "narod" // Przemieszone dobra kultury: Przypadek Europy Zachodniej i problemy państw Europy Środkowej i Wschodniej w XX wieku / ed. by G. Czubek, P. Kosiewski. – Warszawa: TRIO, 2004. – S. 119–126.

Ред.: Проблеми філософії і права: Міжнарод. часопис. – 2004. – Т. 2. – 238 с. – Ред.-заснов.

Ред.: Totallogy – XXI : постнекласичні дослідження. – Вип. 11 / ред. кол.: В.В.Кізіма (голов. ред.) ... Т.Д.Суходуб ... М.В.Попович ... – К.: ЦГО НАН України, 2004. – 322 с. – Член ред. кол.

Ред.: Філософська думка. – 2004. – № 1–6. – Голов. ред.

2005

Червоне століття. – К.: АртЕк, 2005. – 888 с.

Рец.: *Вартазар I*. Про історичні смисли XX століття // Філософська думка. – 2006. – № 3. – С. 142–148.

Анкета газети “День”: [відповіді] // День. – 2005. – 29 грудня. – С. 11.

В історії XX століття були різні можливості – на горе, реалізувалась найбільш трагічна // День. – 2005. – 12 листоп. – С. 7.

Вернадський Володимир Іванович / М.В.Попович, Д.Є.Макаренко // Енциклопедія сучасної України. – Т. 4: В–Вог. – К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2005. – С. 271.

Витоки мультикультуралізму // Концепція мультикультуралізму : Зб. наук. праць / відп. ред. О.Гомілко. – К.: Стилос, 2005. – С. 8–15.

Відродження // Енциклопедія сучасної України. – Т. 4 : В–Вог. – К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2005. – С. 506–507.

Доробок Валерії Нічик і перспективи історії української філософії // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура : Зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. В.М.Нічик. – К., 2005. – С. 9–21.

Концепція національної ідеї та механізми її впровадження // Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / відп. ред. Б.В. Попов. – К.: Укр. центр духовн. культури, 2005. – Розд. 1, підрозд. 1. – С. 5–25.

Модель сучасного університету // Покликання університету : Зб. наук. праць / відп. ред. О.Гомілко. – К.: РІА “ЯНКО”; “ВЕСЬЛКА”, 2005. – С. 16–18.

Передмова // Концепція мультикультуралізму : Зб. наук. праць / відп. ред. О. Гомілко. – К.: Стилос, 2005. – С. 6–7.

Туризм як феномен культури // Філософські нариси туризму / відп. ред. Пазенок В.С. – К.: Укр. центр духовн. культури, 2005. – С. 36–40.

Українська національна ідея // Вісник НАН України. – 2005. – № 8. – С. 14–20.

Які перші успіхи і промахи нової влади: (запитання газети “День”) // День. – 2005. – 19 лютого. – С. 1.

Ред.: Образ міста в контексті історії, філософії, культури : Києвознавчі читання / редкол.: Попович М. (відп. ред.). – К.: ПАРАПАН, 2005. – 250 с. – Відп. ред.

Ред.: Філософська думка. – 2005. – № 1–6. – Голов. ред.

2006

Гуманізм // Енциклопедія сучасної України. – Т. 6 : Го–гю. – К., 2006. – С. 618.

Іван Котляревський та його “Енеїда” : [вступ. ст.] // Котляревський І. Вергілієва Енеїда. – К.: Майстерня Білецьких, 2006. – С. 5–10.

Про труднощі перекладу // День. – 2006. – 19 жовт.

Слово про Сергія Кримського // Дух і літера. – 2006. – № 15–16. – С. 160–163.

Теорія ментальності // Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М.В. Попович. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 3–30. – Відп. ред.

Українська національна ментальність // Там само. – С. 232–272.

Що таке філософія? // Філософська думка. – 2006. – № 1. – С. 3–24.

“Якщо бога немає, то все дозволено?” : Експерти проаналізували вірш О. Мороза // День. – 2006. – 4 жовт.

Ред.: Філософська думка. – 2006. – № 1–6. – Голов. ред.

2007

Григорій Сковорода: філософія свободи / Мирослав Попович. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 255 с

Реф.: *Багинский В.В.* Попович М.В. Григорий Сковорода: философия свободы // РЖ. Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – Сер. 3. – 2008. – № 2. – С. 185–190.

Життя і творчість Миколи Зерова очима сучасних діячів культури (до 70-ої річниці з дня смерті): [інтерв'ю] / записав І.К.Сазик // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності (альманах) : Зб. наук. праць. – Вип. 20 / відп. ред.: М.М.Бровко, О.Г.Шутов– К.: КНЛУ, 2007. – С. 273–275.

“Ми починаємо розуміти нашу дійсність тільки тоді, коли співставляємо її з вічними проблемами” : [актуальне інтерв'ю] // День. – 2007. – 25 вересня.

Наука як частина культури : доповідь // Вісник НАН України. – 2007. – № 6. – С. 49–54.

Наука як частина культури // Нові обрії : наук. праці Ін-ту фундамент. досліджень. – Вип. 11. / відп. ред. В.О. Шумлянський. – К.: Логос, 2007. – С. 5–9.

Перевага однієї з сил буде в якихось кількох відсотках : [точка зору : відповіді на запитання] // Голос України. – 2007. – 20 вересня.

“Свобода від” і “свобода для” // Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри : Матеріали наук.-теорет. конф. 26 жовтня 2007 р. / упоряд.: В.В. Лях, А.В. Усик. – К., 2007. – С. 3–7.

Украинская философия: ретроспективы и перспективы // Казахская цивилизация.– 2007.– № 4. – С. 6–18.

Ред.: Лом'є Ш. Історія ордену єзуїтів / пер. з фр. В.М.Шевченко; наук. ред. М.В.Попович.– К.: Наук. думка, 2007. – 292 с. – Наук. ред.

Ред.: Лютий Т. Розумність нерозумного : монографія / відп. ред. М.В. Попович. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 417 с. – Відп. ред.

Ред.: Філософська думка. – 2007. – № 1–6. – Голов. ред.

2008

Григорій Сковорода: філософія свободи. – 2-е вид. / Мирослав Попович. – К.: Майстерня Білецьких, 2008. – 255 с.

“В здании, где сейчас работаю, когда-то было общежитие для дембелей” (рассказ “КП” о любимых местах столицы и историях, с ними связанных)// Комсомольская правда.– 2008.– 28 окт.

Китайская письменность для интеллигента : [інтерв'ю] // Киевские ведомости. – 2008. – 15 апр. – С. 11.

“В нашей задрипанной стране люди чувствуют себя гораздо более достойно и свободно, чем в России, где получают в два раза большую зарплату и пенсию” : [интервью] / записал М.Назаренко // Бульвар Гордона. – 2008. – № 26. – Июль. – С. 4–5.

Культура в розмаїтості понять, явищ і схем поступу // Енциклопедія історії України. – Т. 5: Кон–Кю / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 477–486.

Людина і свобода // Філософсько-антропологічні студії'2008 : Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В.Г. Табачковського) / упоряд. Андрос Є.І. – К.: СтилоС, 2008. – С. 11–21.

Передмова // Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К.: Видав. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 5–8.

“Украина хорошо понимает трагедию армянского народа 1915 года, которая отозвалась своей болью и здесь” // Армянский Вестник: информ.-аналит. газета обществ. организации “Союз армян Украины”. – 2008. – Май. – С. 3.

“Украинизацию телевидения в том виде, в каком оно осуществляется, считаю просто безобразием. В результате идет плохая продукция, лишь бы по-украински” // Факты и комментарии. – 2008. – 10 июля.

Українська політика – це суцільна комунальна квартира, де постійно трапляються бійки через пательню : (актуальне інтерв'ю “Хто? З ким? Навіщо?”) / взяв І. Капсамун // День. – 2008. – 23 жовт.

Ред.: Філософська думка. – 2008. – № 1–6. – Голов. ред.

2009

Культура : Ілюстрована енциклопедія України / Мирослав Попович. – К.: Вид-во “Балтія – Друк”, 2009. – 182 с.

Велика криза та її наслідки : Круглий стіл часопису “Філософська думка” : вступне слово; висновок // Філософська думка. – 2009. – № 2. – С. 5–6, 31.

Вступне слово // В.А. Малахов : біобібліографічний покажчик / уклад. О.Є. Лукашук. – К., 2009. – С. 3–6.

Демократична легітимність : Круглий стіл за участю П'єра Розанвалона : вступне слово // Філософська думка. – 2009. – № 5. – С. 72–74.

К портрету філософа на фоні епохи : бесіда А.Н. Роджеро с академиком М.В.Поповичем // Філософські діалоги'2009. – Вип. 1 : Виміри людського буття: логіка, методологія, семіотика культури / упоряд.: М.В. Попович, Г.П. Коваadlo, Н.Б. Вяткіна. – К., 2009. – С. 5–78.

Національна культура з погляду національної безпеки / Національна безпека: український вимір : щоквартал. наук. зб. – 2009. – Вип. 3(22). – С. 12–17.

Поняття гуманітарного простору в зв'язку із взаємодією релігії та інших форм культури // Колегія. – 2009. – № 5–6(18–19). – С. 11–20.

Привітання // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність : Зб. наук. праць. – Вип. 3 / голов. ред. П.Л. Яроцький. – К., 2009. – С. 13–14.

Про філософську культуру країни на ім'я “СРСР” // Філософська думка. – 2009. – № 3. – С. 5–15.

“Україна не здатна чути себе саму” // Релігія в Україні: огляд публікацій. – Вип. 1. – К.: “Майстерня книги”, 2009. – С. 56–62.

Смисл і свобода // Філософська думка. – 2009. – № 4. – С. 5–11.

Ред.: Філософська думка. – 2009. – № 1–6. – Голов. ред.

2010

“Призиваю Ющенко к порядочности”: [известный учёный обратился к президенту Украины с открытым письмом] // Газета по-киевски. – 2010. – 11 янв. – С. 8.

Коментар до статті в газеті “День” “Новий господар Банкової”// День.– 2010.– 26–27 лют.– С.4.

ЗМІСТ

Лицар істини і моральності	3
Мирослав Володимирович Попович. Основні дати життя та діяльності	13
Хронологічний покажчик друкованих праць Мирослава Володимировича Поповича	15

Наукове видання

МИРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ ПОПОВИЧ

Біобібліографічний покажчик

Серія: “Вчені Національної академії наук України”
Друге видання, доповнене

Редактор Я.Попова
Художнє оформлення І.Ничай
Верстка І.Ничай

Підп. до друку 29.03.2010р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний, Ум.-друк. арк. 2,6
Гарн. Times. Офсетний друк. Наклад 300 прим.